

Rafał Rouba

Filia Uniwersytetu Łódzkiego w Tomaszowie Mazowieckim

ŁÓDŹ ART CENTER JAKO NOWA PUBLICZNA PRZESTRZEŃ KULTURY W ŁODZI

1. WPROWADZENIE

Niniejsze opracowanie dotyczy nowych przestrzeni publicznych w mieście przemysłowym, jakim jest obecnie Łódź. Przedstawiona analiza ma charakter studium przypadku; autor wybrał na jej przedmiot Łódź Art Center (dalej ŁAC). Jest to nowo powstała instytucja kultury, w gestii której znajduje się przestrzeń dużego obiektu pofabrycznego w centrum miasta. Celem pracy jest wykazanie, że obiekt, w którym prowadzona jest działalność ŁAC ma charakter nowej miejskiej przestrzeni publicznej przeznaczonej na potrzeby kultury. Źródłem informacji dla niniejszego opracowania były materiały uzyskane w toku kwerendy wykonanej w 2011 r. w ŁAC oraz wywiadów przeprowadzonych z pracownikami centrum. Wykorzystano także własne obserwacje poczynione w trakcie imprez festiwalowych w ŁAC i literaturę.

Problematyka niniejszego opracowania wpisuje się w szerszy nurt badań dotyczących procesów zachodzących w polskich miastach, w tym w Łodzi po 1989 r. Jeżeli chodzi o prace geograficzne dotyczące tej problematyki, to można wśród nich wydzielić kilka podstawowych grup. Pierwsza z nich dotyczy przemian demograficzno-społecznych, druga przekształceń funkcjonalnych, w tym związanych z przekształceniami funkcjonalnymi i funkcjonalno-przestrzennymi terenów przemysłowych. Kolejna grupa opracowań dotyczy zmian przestrzeni miejskiej, tutaj analizowano m.in. przekształcenia użytkowania ziemi, morfologii, fizjonomii. Ważną tematykę badań stanowią publikacje podsumowujące transformację obszarów miejskich, odnoszące się do pojedynczych ośrodków oraz do grup miast.

Do pierwszej grupy prac zajmujących się przemianami demograficzno-społecznymi należy zaliczyć opracowania dotyczące przekształceń ludnościowych (SZYMAŃSKA 2000, RUNGE i RUNGE 2002, 2003), społeczno-demograficznych (RUNGE 2000, JANISZEWSKA 2007) i społeczno-przestrzennych (RYKIEL 1999a, 1999b, 2000, MARCIŃCZAK 2006) zachodzących w miastach. Liczne prace od-

nosiły się także do analizy szczegółowych zagadnień społecznych, jak bieda i bezdomność (WARZYWODA-KRUSZYŃSKA i GROTOWSKA-LEDER¹ 1996, RYDZ 2001, WĘCŁAWOWICZ 2001), przestępczość (SZYMAŃSKA, i PAPPELBON 2001) oraz rynek pracy (RUNGE 2004). Do analiz związanych ze zjawiskami społecznymi należy zaliczyć także badania nad warunkami życia – związane z nimi pojęcia przedstawił LISZEWSKI (1995). Prowadzone w tym nurcie badania obejmowały obszary dużych aglomeracji (LISOWSKI 2004, ZBOROWSKI 2004), a także małych miast (JAŹDŻEWSKA 2004). Ciekawe są także analizy przedstawiające warunki życia w kontekście dziennej ścieżki życia mieszkańców (KACZMAREK 1996) czy ich marzeń o warunkach zamieszkania (KACZMAREK 1997).

Kolejny nurt badawczy obejmuje analizę procesów zmian funkcji miejskich. Badania dotyczyły m.in. przekształceń funkcji usługowych (RUNGE i KŁOSKOWSKI 1999, JAKUBOWICZ 2000, DZIECIUCHOWICZ, red. 2006), bazy ekonomicznej miast (MATCZAK i SZYMAŃSKA 2000), funkcji metropolitalnych (WOLANIUK 2006b). W badaniach podejmowano także kompleksową tematykę przemian struktury funkcjonalnej miast (SULIBORSKI 2001, SZAFRAŃSKA 2002, WALKIEWICZ 2006). Do prac z zakresu analizy funkcjonalnej można też zaliczyć studia nad przemianami przemysłu po 1989 r. (WALKIEWICZ 2000). Zagadnienia przekształceń w przemyśle stanowią dobrze rozbudowany wątek badań geograficznych. Poza analizą funkcjonalną, bazującą m.in. na strukturze pacujących obejmowały one także charakterystykę przemian przestrzennych i funkcjonalno-przestrzennych terenów przemysłowych (DOMAŃSKI 2000a, 2000b, KACZMAREK 2001, 2004, PIECH 2004, MARCIŃCZAK i JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ 2006, CUDNY 2008a, KOTLIĆKA 2008).

Odrębym przedmiotem analizy były zachodzące w okresie transformacji przekształcenia struktury przestrzeni miejskiej (MISZEWSKA 2002, CUDNY 2006, RUNGE i KŁOSOWSKI 2000, ZBOROWSKI 2000, SŁODCZYK 2001, 2002, LISZEWSKI 2001, 2006, GÓRKA 2004a, b). Poza przedstawionymi powyżej pracami charakteryzującymi przemiany w użytkowaniu ziemi, fizjonomii czy morfologii miasta powstały też opracowania dotyczących roli wyższych uczelni w kształtowaniu przestrzeni miejskiej (WOLANIUK 2010).

2. PRZESTRZENIE PUBLICZNE MIAST

Z uwagi na dostępność przestrzenie miejskie można podzielić na publiczne i prywatne. Publiczna przestrzeń to według klasycznej definicji, przestrzeń nieprywatna, dostępna dla wszystkich, wywodzi się ona jeszcze z antyku (ago-

¹ Praca WARZYWODY-KRUSZYŃSKIEJ i GROTOWSKIEJ-LEDER (1996) jest pracą socjologiczną, jednak autor postanowił ją wymienić z uwagi na odniesienie do sytuacji Łodzi.

ra). Jej przykłady to: miejskie place, ulice, budynki urzędów, muzea, obiekty handlowe, elementy środowiska naturalnego, np. parki. Jej przeciwieństwem jest przestrzeń prywatna, tj. miejsce, o którego dostępności decydujemy sami, np. mieszkanie, dom². Cechy przestrzeni publicznej to bezpieczeństwo, różnorodność, zmienność, możliwość zaspokojenia potrzeb różnych grup ludzi (AUGUSTYN-LENDZION 2005, SIERECKA-NOWAKOWSKA 2001). Należy podkreślić, że do przestrzeni publicznych można zaliczyć tereny prywatne użytkowane publicznie. O tym, co jest przestrzenią publiczną decyduje więc nie własność, a sposób użytkowania (MARKOWSKI 2001).

Również w Łodzi zachodziły istotne przemiany w liczbie i strukturze przestrzeni miejskich, także publicznych. Po 1989 r. powstało np. wiele nowych centrów handlowych, których doskonałym przykładem jest Manufaktura. Jej teren jest ogólnie dostępny nie tylko dla klientów centrum handlowego. Na placu Manufaktury odbywają się m.in. wydarzenia kulturalno-rozrywkowe (np. Festiwal Dialogu Czterech Kultur) czy sportowe (zawody w koszykówce, siatkówce).

Kolejnym ważnym elementem przestrzeni publicznej w miastach są muzea i pomniki wraz z ich otoczeniem (GYURKOVICH 2005b, WOJTOWICZ-JANOWSKA 2005). Przykładowo w Manufakturze są zlokalizowane dwa nowo powstałe i bardzo istotne dla Łodzi muzea, czyli Muzeum Sztuki MS2 i Muzeum Fabryki. Jeżeli chodzi o inne powstałe ostatnio muzea łódzkie, to można wymienić: Muzeum Geologiczne Wydziału Nauk Geograficznych UŁ, Muzeum Bajki Se-Ma-For, Muzeum Komunikacji Miejskiej MPK – Łódź, Muzeum Farmacji. Po 1989 r. pojawiło się też wiele nowych elementów pamięci miasta, są to m.in. pomniki przypominające o jego historii (KANTAREK 2005). Takim nowym elementem w Łodzi jest np. pomnik Marszła Józefa Piłsudskiego czy niezwykle ciekawy pomnik Holocaustu – Stacja Radegast. Stacja Radegast pełni też funkcje muzealne, a odwiedzana jest co roku przez ok. 36 tys. osób. Do takich nowo powstałych łódzkich przestrzeni publicznych należy też zaliczyć tereny zielone, jak np. Park Ocalałych w Łodzi (CUDNY 2008). W mieście realizowana jest także (2011 r.) podobna do ŁAC, choć znacznie większa inwestycja – rewitalizacja dawnej elektrociepłowni EC-1. Obiekty EC-1 mają w przyszłości pełnić funkcje przestrzeni publicznej przeznaczonej na potrzeby kulturalno-artystyczne i muzealne. Inwestycja powiązana jest z szerszym projektem rewitalizacji kompleksu zabudowy wokół dworca kolejowego Łódź-Fabryczna.

Należy podkreślić, że przestrzeń publiczna w ostatnich latach podlega przemianom. Staje się obszarem realizacji kontaktów towarzyskich, jest także przestrzenią kultury i artystycznych manifestacji. Do przestrzeni publicznych należą też obiekty stanowiące publiczną własność i przeznaczone dla instytucji

² Występują jeszcze przestrzenie pośrednie półprywatne, półpubliczne, np. klatki schodowe w blokach, podwórka przynależne do zespołów domów itp.

prowadzących działalność, np. w zakresie kultury i sztuki (GYURKOVICH 2005a, JAŚKIEWICZ 2001, KOCHANOWSKA 2005). Przykładem takiej związanej z kulturą i sztuką instytucji oraz przestrzeni na mapie Łodzi jest ŁAC, którego charakterystyka jest przedmiotem niniejszego artykułu.

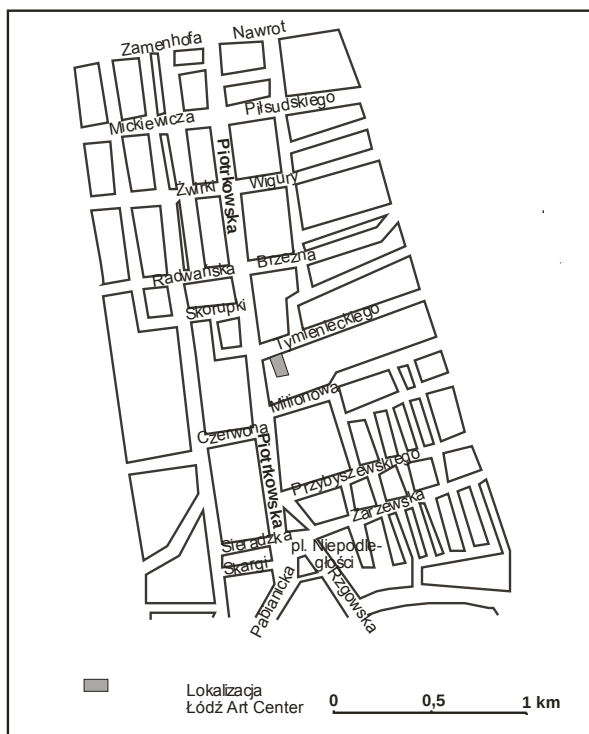
3. CHARAKTERYSTYKA OBSZARU BADAŃ

Łódź – stolica województwa łódzkiego – to miasto liczące ok. 740 tys. mieszkańców, leżące na niżu polskim, na pograniczu Niziny Mazowieckiej i Wielkopolskiej (LISZEWSKI, 2009b). Jako ośrodek przemysłowy miasto powstało w wieku XIX i rozwijało się dalej w oparciu o przemysł włókienniczy (DINTER 1965, KOTER 1969, ROSIN red. 1980). Tradycyjna struktura gospodarki Łodzi została utrwalona po 1945 r. Dopiero przemiany 1989 r. doprowadziły do zmian w strukturze miasta. Skutkiem załamania we włókiennictwie było m.in. bankructwo większości państwowych przedsiębiorstw, zjawisko masowego bezrobocia, nasilenie kryzysu demograficznego, degradacja terenów poprzemysłowych (PIECH 2004, KOTLIĆKA 2008). Z drugiej strony wiele elementów zmieniło się na korzyść, miasto pozyskało nowych, także zagranicznych inwestorów przemysłowych, m.in. z branży AGD, komputerowej (MARCINIAK i JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ 2006). Powstały tutaj jedne z największych w Polsce centrów handlowych, jak Manufaktura, Port Łódź. W mieście zainwestował koncern Philips, tworząc europejskie centrum księgowości (obecnie Infosys) (JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ 2011). Niektóre obszary przemysłowe zostały zagospodarowane na inne cele, m.in. na nowo powstające hipermarkety (PIECH 2004). Część terenów dawnych zakładów Scheiblera, czyli powojennego Uniontexu, przekształcono na luksusowe pofabryczne mieszkania, tzw. lofty (CUDNY 2008). W Łodzi rozbudowano infrastrukturę techniczną, powstał plan rewitalizacji śródmieścia. Przekształceniom podlegała ulica Piotrkowska – główny deptak śródmiejski. Pojawiły się tam nowe inwestycje, część obszaru zrewitalizowano, poprawiła się fizjonomia ulicy. Elementem stałym na ulicy Piotrkowskiej stała się działalność kulturalno-rozrywkowa reprezentowana przez kluby, ogródki gastronomiczne i imprezy kulturalno-rozrywkowe stanowiąca element funkcji turystycznej tej ulicy (WOLANIUK 1998, CUDNY 2002a). Miasto uzyskało wiele nowych imprez kulturalno-rozrywkowych, obecnie odbywa się tu ok. 60 festiwali rocznie. Należą do nich festiwale teatralne, muzyczne, podróżnicze i filmowe. Te ostatnie są ściśle związane z tradycją Łodzi filmowej ukształtowaną po II wojnie światowej (CUDNY 2011). Po 1989 r. wzmocnieniu uległa także rola łódzkich uczelni, które zaczęły również odgrywać istotną rolę m.in. w kształtowaniu przestrzeni miejskiej (WOLANIUK 2010).

W Łodzi i województwie rozwinęła się też turystyka, w ostatnich latach wzrasta dynamicznie liczba udzielonych w mieście noclegów (LISZEWSKI red. 2010). Pod koniec lat 80. XX w. w Łodzi istniało dziewięć kategoryzowanych hoteli, a w 2008 r. było ich już 16 (WIŚNIEWSKA 2009). Do sztandarowych inwestycji z zakresu hotelarstwa należy hotel Andel's, zlokalizowany w Manufakturze. Obiekt o charakterze biznesowym uruchomiony w 2009 r., zarządzany na zasadzie franszyzy przez sieć hotelową Viena International Hotelmanagement AG (CUDNY i ROUBA 2010). Do innych przykładów nowych hoteli w Łodzi zaliczyć należy także hotele Qubus, Ibis, Campanile, Focus, Ambasadador (CUDNY 2010).

4. LOKALIZACJA, CELE I HISTORIA ŁÓDŹ ART CENTER

Łódź Art Center to centrum kultury i sztuki, zlokalizowane w śródmieściu Łodzi na terenie dawnego kompleksu pofabrycznego przy ulicy Tymienieckiego 3 (rys. 1). ŁAC powstało w 2005 r. i zajmuje obecnie dziewięć hal pofabrycznych o łącznej powierzchni ok. 8 tys. m². Teren ten był niegdyś częścią zakładów największego łódzkiego przemysłowca Karola Wilhelma Scheiblera. Zakłady te po II wojnie światowej funkcjonowały dalej pod nazwą Łódzkie Zakłady Przemysłu Bawełnianego im. Obrońców Pokoju „Uniontex” (PUŚ i PYTLAS 1979). W 2003 r. firmę postawiono w stan upadłości i rozpoczęto sprzedaż jej terenów (CUDNY 2008). Lokalizacja ŁAC jest korzystna, centrum posiada bowiem dobrą dostępność komunikacyjną. Jest ulokowane w śródmieściu Łodzi, a w jego otoczeniu funkcjonuje wiele innych przestrzeni publicznych. Przede wszystkim blisko położona jest ulica Piotrkowska – najbardziej znana ulica Łodzi, stanowiąca istotną miejską przestrzeń publiczną. Blisko znajduje się także plac Katedralny z pomnikami Jana Pawła II, ks. Ignacego Skorupki i z Grobem Nieznanego Żołnierza. Na placu Katedralnym odbywa się wiele publicznych zgromadzeń, jak np. obchody Święta Niepodległości czy obchody rocznicy śmierci Papieża Jana Pawła II. W pobliżu ŁAC zlokalizowane są również dwie duże łódzkie świątynie, tj. Bazylika Archikatedralna pod wezwaniem św. Stanisława Kostki i kościół ewangelicko-augsburski im. Św. Mateusza. Obiekty te stanowią także przykłady przestrzeni publicznych, są bowiem bezpłatnie dostępne dla wiernych, odbywają się w nich także publiczne wydarzenia artystyczne, np. koncerty. Na południe od ŁAC funkcjonuje jedno z największych łódzkich muzeów Centralne Muzeum Włókiennictwa, zlokalizowany jest także park im. Stanisława Reymonta i dwa place miejskie: plac Reymonta i plac Niepodległości. Na północny wschód od ŁAC przy alei Mickiewicza, już w większej odległości od omawianego obiektu, znajduje się jedna z największych łódzkich galerii handlowych.

Rys. 1. Lokalizacja Łódź Art Center

Źródło: opracowanie własne

Główną ideą przyświecającą ŁAC jest rozwój i promocja Łodzi przez działania związane z kulturą. Dzięki swojej działalności centrum przyczynia się do budowy tożsamości miasta i utrwalenia jego wizerunku jako istotnego ośrodka nowoczesnej sztuki. Cele działalności centrum to:

- 1) promocja Łodzi i kreowanie jej pozytywnego wizerunku poprzez kulturę;
- 2) redefinicja tożsamości Łodzi z ośrodka przemysłu na miasto kultury i sztuki;
- 3) wykorzystanie kreatywnego potencjału Łodzi (film, moda, design, grafika, reklama);
- 4) polepszenie jakości życia mieszkańców przez dostępność do kultury i sztuki;
- 5) rozwój innowacyjności;
- 6) ożywienie ruchu turystycznego;
- 7) *trend-setting* – wytyczanie trendów.

Realizacja celów odbywa się poprzez działania, takie jak: organizacja festiwalu, wystaw, integracja środowiska artystycznego, wspieranie młodych artystów i projektantów, udostępnianie lokali na siedziby dla instytucji kultury, współpraca z miastami partnerskimi, zagranicznymi galeriami, działalność wydawnicza.

ŁAC powstało dzięki współpracy dwóch instytucji, czyli Międzynarodowego Muzeum Artystów³ oraz Fundacji Edukacji Wizualnej⁴. Władze miejskie przekazały w gestię Międzynarodowego Muzeum Artystów obiekty przy ul. Tymienieckiego 3. Muzeum poszukiwało innych podmiotów do stworzenia w tej lokalizacji instytucji zajmującej się szeroko rozumianą kulturą i sztuką. Do współpracy z Muzeum zaproszono Fundację Edukacji Wizualnej; obie te instytucje w 2005 r. powołały do życia ŁAC. Od tego momentu rozpoczyna się działalność kulturalno-artystyczna centrum. W kolejnych latach pojawiały się w nim nowe instytucje i przestrzenie związane z kulturą. Obecnie siedzibę, poza Międzynarodowym Muzeum Artystów (zawieszona działalność) i Fundacją Edukacji Wizualnej, posiadają tutaj Stowarzyszenie Teatralne Chorea, Fabryka Sztuki i Zona Sztuki Aktualnej.

W ŁAC pracują obecnie młodzi ludzie, absolwenci Uniwersytetu Łódzkiego. Instytucja ma też wielu współpracowników, pochodzących ze środowiska akademickiego i artystycznego Łodzi. Działalność ŁAC jest finansowana z dotacji od instytucji publicznych i sponsorów. Źródła finansowania zależą od tego, na jakie wydarzenie są przeznaczane fundusze. Przykładowo, jednym z głównych festiwalu organizowanym w ŁAC jest Fotofestiwal. To przedsięwzięcie finansowane było głównie przez sponsorów tj. Nikona i Samsunga. W przypadku innego wydarzenia, jakim jest Łódź Design Festival finansowanie pochodzi w ok. 50% od sponsorów. Innym źródłem finansowania są granty, m.in. z Urzędu Miasta Łodzi, Łódzkiego Urzędu Marszałkowskiego, Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego i Unii Europejskiej. Część wydarzeń jest biletowanych, w związku z tym ŁAC wypracowuje też własne środki. Jednak polityka centrum zmierza do tego, aby większość wydarzeń festiwalowych była dostępna bezpłatnie.

³ Międzynarodowe Muzeum Artystów wyrosło z łódzkich wydarzeń „Konstrukcji w Procesie” (1981, 1990, 1993). W tych latach w Łodzi odbyły się spotkania artystyczne połączone z happenin-gami, wystawami współczesnych artystów z całego świata. Najsłynniejsza była konstrukcja z 1981 r., wiązała się bowiem z moralnym wsparciem udzielonym przez artystów ruchowi „Solidarność”. Międzynarodowe Muzeum Artystów zostało założone podczas trzeciej łódzkiej edycji „Konstrukcji w Procesie” w 1990 r. (http://info.galerie.art.pl/galerie/m_artyst.html). Obecnie (2011 r.) działalność muzeum jest zawieszona.

⁴ Fundacja Edukacji Wizualnej wywodzi się z powstałego na Wydziale Socjologiczno-Ekonomicznym Uniwersytetu Łódzkiego Koła Naukowego Socjologii Obrazu. Fundacja powstała w 2003 r. jej celem jest organizowanie działań związanych z kulturą obrazu, propagowanie fotografii, młodych twórców. Głównym wydarzeniem organizowanym przez Fundację jest Międzynarodowy Festiwal Fotografii – Fotofestiwal. Fundacja posiada obecnie siedzibę w Łódź Art Center (materiały z biura Fundacji Edukacji Wizualnej).

5. DZIAŁALNOŚĆ ŁÓDŹ ART CENTER

Działalność ŁAC odbywa się na kilku głównych polach. Pierwsze, to udostępnianie przestrzeni i pomoc w działalności instytucji zlokalizowanych na terenie ŁAC, które organizują liczne wydarzenia, takie jak wystawy czy warsztaty. Drugie pole działania to organizacja festiwalu, a trzecie obejmuje projekty dotyczące promocji i rozwoju miasta. Jak już wcześniej wskazano, na terenie ŁAC działają obecnie (2011 r.) Stowarzyszenie Teatralne Chorea, Fabryka Sztuki oraz Zona Sztuki Aktualnej. Działalność Stowarzyszenia Teatralnego Chorea obejmuje organizację koncertów, spektakli, akcji ulicznych, warsztatów teatralnych. Z kolei Fabryka Sztuki stworzona została na początku 2007 r. przez ŁAC, Stowarzyszenie Teatralne Chorea i Urząd Miasta Łodzi. Działania Fabryki Sztuki mają przede wszystkim charakter edukacyjny i skupiają się wokół teatru i sztuki najnowszej. Realizowane są w niej przedstawienia i warsztaty teatralne, projekty muzyczne i wykłady. Zona Sztuki Aktualnej to przestrzeń wystawiennicza dla sztuki nowoczesnej. Prowadzi ona działania z zakresu kultury wizualnej i produkcji symbolicznej. Poza wystawami z zakresu sztuki nowoczesnej prezentowana jest tutaj także twórczość młodych łódzkich artystów. W 2009 r. w Zonie zorganizowano dziewięć wystaw artystycznych, a każdą z nich odwiedzało od 200 do 600 widzów.

Do głównych imprez cyklicznych organizowanych w ŁAC należą: Międzynarodowy Festiwal Fotografii – Fotofestiwal, International Design Festival i Łódź Biennale (tab. 1). Festiwale te mają międzynarodowy charakter, stanowią unikatową w skali Polski propozycję artystyczną i kulturalną. Widzowie przyjeżdżają na te wydarzenia z całej Polski, a także z zagranicy. Można powiedzieć, iż Fotofestiwal i International Design Festival stanowią obecnie przykłady markowych produktów turystycznych Łodzi. Przykładowo, w ramach Łódź Design Festival w 2009 r. zaprezentowały się szkoły wyższe z Polski i zagranicy, m.in.: Akademia Sztuk Pięknych z Krakowa, Karlsruhe University of Art and Design, Art Academy of Latvia. Gościem festiwalu w 2009 r. był także znany architekt Daniel Libeskind. Imprezy te stanowią też istotną ofertę spędzania wolnego czasu dla mieszkańców miasta, o czym świadczą wysokie wskaźniki frekwencji (tab. 1).

Jeżeli chodzi o trzecie pole działalności ŁAC, tj. projekty dotyczące promocji i rozwoju miasta, to należy tutaj wymienić dwie główne inicjatywy. Pierwsza z nich to koordynowane przez ŁAC starania Łodzi o uzyskanie tytułu Europejskiej Stolicy Kultury 2016 (dalej ESK), a druga to coroczna konferencja poświęcona przemysłowi kreatywnym. Starania o uzyskanie tytułu ESK rozpoczęto w Łodzi w 2007 r. Najpierw ŁAC na mocy jednorazowych porozumień z władzami miejskimi podejmowało liczne działania w tym zakresie⁵. Później

⁵ Część działań dotyczących ESK 2016 było wykonywanych także przez Biuro Promocji UM Łódź.

w marcu 2010 r. w postępowaniu zainicjowanym przez władze miejskie, ŁAC zostało wybrane na tzw. operatora starania się Łodzi o tytuł ESK 2016. Niestety, działania związane z tym programem nie zakończyły się sukcesem. W październiku 2010 r. ukazał się raport komisji selekcyjnej, Łódź nie została zakwalifikowana do dalszego etapu konkursu. Działania podjęte przy przygotowaniach do ESK 2016 nie poszły jednak na marne. Doświadczenia te będą wykorzystane w tworzeniu dalszych kierunków rozwoju miasta.

T a b e l a 1. Główne festiwale organizowane w Łódź Art Center

Wydarzenie	Cele	Organizator	Charakterystyka
Międzynarodowy Festiwal Fotografii – Fotofestiwal	Przegląd światowych trendów fotografii. Promocja fotografii i jej twórców.	Fundacja Edukacji Wizualnej i ŁAC.	Impreza rokroczna, międzynarodowa, istnieje od 2002 r. Od 2005r. realizowana w ŁAC. Obejmuje wystawy, warsztaty, pokazy filmowe, trwa kilkanaście dni. Festiwal odbywa się w przestrzeniach: ŁAC, Łódzkiej Szkoły Filmowej, Muzeum Książki Artystycznej, łódzkich klubów. Szacunkowa liczba widzów 15 000–20 000 osób w edycji.
International Design Festival	Prezentacja trendów wzornictwa. Promocja młodych twórców. Kontakt z przedstawicielami przemysłu.	Urząd Miasta Łodzi, ŁAC, Urząd Marszałkowski, Narodowe Centrum Kultury.	Międzynarodowy festiwal organizowany corocznie od 2007 r. Obejmuje wystawy, spotkania z twórcami, warsztaty. Prezentuje projekty przedmiotów użytkowych, budynków, ubioru. W jego trakcie organizowany jest konkurs na najlepszy projekt. Organizatorzy szacują, że w edycji 2010 r. wzięło udział ok. 20 000 widzów.
Łódź Biennale	Prezentacja sztuki współczesnej. Impreza powstała jako kontynuacja „Konstrukcji w Procesie”.	Międzynarodowe Muzeum Artystów, ŁAC, Muzeum Miasta Łodzi.	Idea Łódź Biennale powstała w Międzynarodowym Muzeum Artystów w Łodzi. Pierwsze Biennale zorganizowano w 2004, kolejne w 2006 i 2010 r. Impreza trwa przez około miesiąc, odbywa się najczęściej co dwa lata. Łódź Biennale gości w łódzkich muzeach, w ŁAC oraz w plenerze (np. na ul. Piotrkowskiej).

Ź r ó d ł o: opracowanie własne na podstawie materiałów z ŁAC.

Kolejnym działaniem związanym z promocją Łodzi są konferencje poświęcone przemysłom kreatywnym⁶ organizowane w ŁAC corocznie od 2009 r.

⁶ Przemysły kreatywne obejmują działania wynikające z indywidualnej kreatywności i talentu. Dzięki nim generowany jest dochód, nowe miejsca pracy; przemysły te opierają się na wykorzystywaniu praw własności intelektualnej. Zaliczamy do nich działalności (także usługowe) obejmujące sztukę, media, rozrywkę (np. film, telewizja), usługi biznesu kreatywnego (np. wzornictwo [*design*], modę, architekturę, reklamę itp.).

Konferencje były wspierane przez Narodowe Centrum Kultury, władze miejskie, Urząd Marszałkowski. Ich cel to podejmowanie dyskusji na temat potencjału i wykorzystania przemysłu kreatywnego dla rozwoju miast. W ramach konferencji organizowane są wystąpienia i spotkania z gośćmi z kraju i zagranicy zaangażowanymi w sektor kreatywny. W ich trakcie są prowadzone warsztaty z zakresu działalności kreatywnych, a uczestnictwo w konferencji jest bezpłatne. Te wydarzenia mają w dobie rozwoju przemysłu wysokiej technologii i kreowania społeczeństwa innowacyjnego wielką wartość. Pozwalają zapoznać się z osiągnięciami innych krajów w tym zakresie i stanowią miejsce kontaktu ze specjalistami z branży przemysłów kreatywnych.

6. ZAKOŃCZENIE

ŁAC jest niezwykle cenną dla miasta instytucją, a jednocześnie publiczną przestrzenią poświęconą kulturze i przemysłom kreatywnym. Powstała ona na skutek przekształceń, które miały miejsce w Łodzi po 1989 r. Przemiany funkcjonalne miasta doprowadziły do zwiększenia roli usług, w tym związanych z kulturą i tzw. przemysłami kreatywnymi. Miasto przyjęło te działalności jako jeden z priorytetów dalszego rozwoju. W ostatnich latach powstało w Łodzi wiele instytucji i związanych z nimi nowych przestrzeni publicznych. ŁAC wyróżnia się jednak na ich tle, udostępnia bowiem swoją przestrzeń na potrzeby twórców i instytucji kultury. Stanowi obszar, który odwiedzany jest licznie przez odbiorców kultury będących widzami goszczących na terenie centrum wystaw czy festiwali.

ŁAC ma wiele zalet takich jak unikatowe działania (np. Design Festival), dobrze wykształcona i dynamiczna kadra, ciekawe kontakty, doświadczenie w działalności związanej z kulturą. Największym problemem jest bez wątpienia zależność finansowa od sponsorów oraz instytucji publicznych. ŁAC ma także szanse dalszego rozwoju z uwagi na rosnącą rolę kultury, sztuki i przemysłów kreatywnych we współczesnym świecie. Oczywiście rozwój może być zahamowany przez rysujące się zagrożenia związane głównie z kryzysem ekonomicznym ostatnich lat. Jednak ŁAC ma tak duży potencjał, że prawdopodobnie problemy te nie doprowadzą do istotnego ograniczenia jego działalności.

Przedstawiona w niniejszym opracowaniu instytucja ŁAC odgrywa istotną dla Łodzi rolę. Rozwój nowoczesnych i kreatywnych branż wspiera organizacja corocznych konferencji poświęconych przemysłom kreatywnym. Jednak ŁAC jest przede wszystkim przestrzenią prezentacji kultury oraz funkcjonowania instytucji i wydarzeń z nią związanych. W centrum organizowane są m.in. warsztaty teatralne czy fotograficzne (w trakcie Fotofestiwalu). Istnieje tutaj duża przestrzeń wystawiennicza, organizowane są konferencje dotyczące przemy-

słów kreatywnych. Dzięki swym działaniom ŁAC pomaga w kształtowaniu nowego wizerunku Łodzi jako centrum kultury, sztuki i kreatywności. Wspiera także młodych twórców, stanowi przestrzeń dla ich kontaktów z biznesem, co jest niezwykle cenne np. dla młodych projektantów. Jednocześnie jest także przestrzenią, w której mieszkańcy Łodzi i turyści mają możliwość kontaktu z szeroko rozumianą sztuką i kulturą. W tym kontekście szczególnie ważna jest działalność festiwalowa centrum. Na jego terenie i przy współudziale jego pracowników organizowane są markowe festiwale. Przykładowo Design Festival został wymieniony w *The New York Times* jako jeden z najbardziej interesujących festiwali związanych z projektowaniem na świecie (RAWSTHORN 2010). Należy podkreślić, że festiwale stanowią dziś ważny walor przyciągający turystów oraz kształtujący wizerunek destynacji turystycznej (KACZMAREK, STASIAK, WŁODARCZYK 2010). Dzięki nim można powiększać atrakcyjność turystyczną i promować miasto. Mają one także pozytywny wpływ na wzrost dochodów w dziedzinach, w których są organizowane.

Należy pokreślić, że działania ŁAC mają charakter niekomercyjny. Bazuje na dotacjach od instytucji publicznych i sponsorów, a jego celem nie jest generowanie zysków, gdyż na większość imprez wstęp jest wolny. Uczestnictwo w jego działaniach jest nieograniczone i możliwe właściwie dla każdego. Dlatego też należy podkreślić, że w ŁAC wykształciła się nowa przestrzeń publiczna w Łodzi. Jest to ogólnodostępna przestrzeń kultury i sztuki, w której realizowanych jest wiele ciekawych i potrzebnych dla miasta przedsięwzięć.

BIBLIOGRAFIA

- AUGUSTYN-LENDZION E., 2005, *Przestrzeń publiczna? Kilka refleksji na temat*, „Czasopismo Techniczne. Architektura”, rok 102, z. 9-A, s. 35–44.
- CUDNY W., 1999, *Fizjonomia ul. Piotrkowskiej w świetle badań behawioralnych*, [w:] J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz, K. Kłysik (red.), *Nauki Społeczne a Edukacja Społeczeństwa*, t. 2, Materiały XLVIII Zjazdu PTG w Łodzi, s. 119–120.
- CUDNY W., 2002, *Imprezy kulturalno-rozrywkowe na ulicy Piotrkowskiej w opinii przechodniów i mieszkańców*, „Turystyka i Hotelarstwo”, nr 1, s. 111–129.
- CUDNY W., 2006, *Przemiany w fizjonomii ul. Piotrkowskiej w Łodzi*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica”, nr 7, s. 183–200.
- CUDNY W., 2008, *The Radegast Station Holocaust Monument – its history, contemporary function and perception in the eyes of tourists and Lodz inhabitants*, „Bulletin of Geography Socio-Economic Series”, no. 9, s. 97–106.
- CUDNY W., 2010, *Hotel Qubus jako przykład nowego obiektu noclegowego w Łodzi*, „Turystyka i Hotelarstwo”, nr 15, s. 145–158.
- CUDNY W., 2011a, *Film festivals in Łódź as a main component of urban cultural tourism*, „Bulletin of Geography Socio-Economic Series”, no. 15, s. 131–141.
- CUDNY W., ROUBA R., 2010, *Funkcja hotelarska w kompleksie Manufaktura w Łodzi na przykładzie hotelu Andel's*, „Turystyka i Hotelarstwo”, nr 15, s. 125–144.

- DINTER H.S., 1965, *Dzieje wielkiej kariery. Łódź 1332–1860*, Wyd. Łódzkie, Łódź.
- DOMAŃSKI B., 2000a, *Restrukturyzacja terenów przemysłowych w miastach*, [w:] Z. Ziobrowski, D. Ptaszycka-Jackowska, A. Rębowska, A. Geissler (red.), *Rewitalizacja. Rehabilitacja. Restrukturyzacja. Odnowa miast*, OGPiK, Kraków.
- DOMAŃSKI B., 2000b, *Tereny przemysłowe w miastach Polski – kierunki i bariery przekształceń*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Miasto postsocjalistyczne organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, „XIII Konwersatorium wiedzy o mieście”, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 139–143.
- DZIECIUCHOWICZ J., (red.), 2006, *Usługi nierynkowe w przestrzeni miejskiej Łodzi*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- GÓRKA Z., 2004a, *Krakowska dzielnica staromiejska w dobie społeczno-ekonomicznych przemian Polski na przełomie XX i XXI wieku. Użytkowanie ziemi i funkcje*, IGI GP UJ, Kraków.
- GÓRKA Z., 2004b, *Przemiany śródmieść miast polskich w dobie transformacji*, [w:] J. Ślodziak (red.), *Przemiany struktury przestrzennej miast w sferze funkcjonalnej i społecznej*, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 79–85.
- GYURKOVICH J., 2005a, *Przestrzeń publiczna – między tradycją i przyszłością*, „Czasopismo Techniczne Architektura”, rok 102, z. 9-A, s. 179–185.
- GYURKOVICH M., 2005b, *Współczesne muzea w centrach miast historycznych i związane z nimi nowe przestrzenie publiczne*, „Czasopismo Techniczne”, rok 102, z. 9-A, s. 187–198.
- JAKUBOWICZ E., 2000, *Rola usług nowych w przekształcaniach systemu miast regionu dolnośląskiego*, [w:] J. Ślodziak (red.), *Spółeczne, gospodarcze i przestrzenne przeobrażenia miast*, Uniwersytet Opolski, Opole.
- JANISZEWSKA A., 2007, *Dobór przestrzenny i demograficzno-społeczny małżeństw zawieranych w Łodzi*, Wyd. UŁ, Łódź.
- JAŚKIEWICZ M., 2001, *Wielkomiejskie przestrzenie publiczne*, „Biuletyn KPZK PAN”, z. 194, s. 35–44.
- JAŻDŻEWSKA I., 2004, *Warunki życia mieszkańców Brzezin*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście*, XVII „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Wyd. UŁ, Łódź, s. 157–168.
- KACZMAREK J., 1996, *Dzienna ścieżka życia mieszkańców Łodzi a warunki życia w mieście*, ŁTN, Łódź.
- KACZMAREK S., 1997, *Marzenia mieszkańców Łodzi o warunkach zamieszkania*, „Sprawy Mieszkaniowe”, Instytut Gospodarki Mieszkaniowej, nr 1, s. 62–72.
- KACZMAREK S., 2001, *Rewitalizacja terenów przemysłowych: nowy wymiar w rozwoju miast*, Wyd. UŁ, Łódź.
- KACZMAREK S., 2004, *Tereny przemysłowe w miastach – problem czy wyzwanie?*, [w:] J. Ślodziak (red.), *Przemiany struktury przestrzennej miast w sferze funkcjonalnej i społecznej*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 155–163.
- KACZMAREK J., STASIAK A., WŁODARCZYK B., 2010, *Produkt turystyczny. Pomysł. Organizacja. Zarządzanie*, PWE, Łódź.
- KANTAREK A., 2005, *Przestrzeń publiczna pamięcią miasta*, „Czasopismo Techniczne. Architektura”, rok 102, z. 9-A, s. 411–413.
- KOCHANOWSKA D., 2005, *Śródmiejskie przestrzenie publiczne – współczesne przekształcenia*, [w:] M. Kochanowski (red.), *Przestrzeń publiczna miasta postindustrialnego*, Urbanista, Warszawa, s. 26–44.

- KOTER M., 1969, *Geneza układu przestrzennego Łodzi przemysłowej*, „Prace Geograficzne IG PAN”, nr 79, Warszawa.
- KOTLICKA J., 2008, *Przemiany morfologiczne terenów przemysłowych Łodzi*, ŁTN, Łódź.
- LISOWSKI A., 2004, *Zmiany warunków życia w aglomeracji warszawskiej w latach 1995–2000*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście*, XVII „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 67–76.
- LISZEWSKI S., 1995, *Zróżnicowanie przestrzenne poziomu i jakości warunków życia ludności w aglomeracjach miejskich (program badań, pierwsze wyniki)*, „Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica”, nr 20, s. 207–221.
- LISZEWSKI S., 2001, *Model przemian przestrzeni miejskiej miasta postsocjalistycznego*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, XIV „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 303–310.
- LISZEWSKI S., 2006, *Nowe przestrzenie w miastach na obszarach zurbanizowanych*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Nowe przestrzenie w miastach, ich organizacja i funkcje*, XIX „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 33–34.
- LISZEWSKI S., 2009, *Wstęp*, [w:] S. Liszewski (red.), *Łódź monografia miasta*, ŁTN, Łódź, s. 9–23.
- LISZEWSKI S. (red.), 2010, *Ruch turystyczny w Łodzi i województwie łódzkim w roku 2009*, ŁTN, Łódź.
- MARCIŃCZAK S., 2006, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej Łodzi w latach 1988–2005*, Łódź (mpis pracy doktorskiej wykonanej w Katedrze Geografii Miast i Turyzmu, Wydziału Nauk Geograficznych Uniwersytetu Łódzkiego).
- MARCIŃCZAK S., JAKÓBCZYK-GRYSZKIEWICZ J., 2006, *Lokalizacja wewnętrznej bezpośredniej inwestycji zagranicznych w Łodzi*, „Przegląd Geograficzny”, t. 78, z. 4, s. 515–536.
- MARKOWSKI T., 2001, *Przestrzeń publiczna w ekonomice rozwoju miast*, Biuletyn KPZK PAN, z. 194, s. 9–18.
- MATCZAK A., SZYMAŃSKA D., 2000, *Baza ekonomiczna małych miast powiatowych w świetle pomiarów bezpośrednich. Studium porównawcze Brodnicy i Łasku*, [w:] J. Ślódczyk (red.), *Społeczne, gospodarcze i przestrzenne przeobrażenia miast*, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 95–114.
- MISZEWSKA B., 2002, *Zmiany struktury przestrzennej miast w warunkach gospodarki rynkowej na przykładzie Wrocławia*, [w:] J. Ślódczyk (red.), *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast*, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 297–311.
- PIECH M., 2004, *Przemiany funkcjonalne terenów przemysłowych w latach 1988–1996 (w granicach kolei obwodowej)*, ŁTN, Łódź.
- PUŚ W., PYTLAS S., 1979, *Dzieje Łódzkich Zakładów Przemysłu Bawełnianego im. Obrońców Pokoju „Uniontex” (d. Zjednoczonych Zakładów K. Scheiblera i L. Grohmana) w latach 1827–1977*, PWN, Warszawa.
- RAWSTHORN A., 2010, *A Global Celebration of Design*, wydanie internetowe New York Times, artykuł ze strony internetowej: <http://www.nytimes.com>, data dostępu: wrzesień 2011 r.
- ROSIN R. (red.), 1980, *Łódź dzieje miasta*, t. 1: Do 1918 r., PWN, Warszawa–Łódź.
- RUNGE J., 2000, *Tendencje przemian społeczno-demograficznych w miastach województwa śląskiego*, [w:] J. Ślódczyk (red.), *Społeczne, gospodarcze i przestrzenne przeobrażenia miast*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 69–80.

- RUNGE J., 2004, *Rynek pracy w miastach województwa śląskiego*, [w:] J. Słodczyk (red.), *Rzecz o miastach i zarządzanie gospodarką miejską*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 281–297.
- RUNGE J., KŁOSOWSKI F., 1999, *Usługi w przestrzeni miejskiej na przykładzie Cieszyna*, [w:] J. Kaczmarek (red.) *Przestrzeń miejska, jej organizacja i przemiany*, XII „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, ŁTN, Łódź, s. 21–29.
- RUNGE J., KŁOSOWSKI F., 2000, *Przekształcenia przestrzeni miasta socjalistycznego na przykładzie Tychów*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, XIII „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, ŁTN, Łódź, s. 161–164.
- RUNGE A., RUNGE J., 2002, *Wybrane tendencje przemian ludnościowych w największych miastach województwa śląskiego liczących powyżej 50 tys. mieszkańców*, [w:] J. Słodczyk (red.), *Demograficzne i społeczne aspekty rozwoju miast*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 25–36.
- RUNGE A., RUNGE J., 2003, *Demographic transformations of the largest towns of Silesian province*, [w:] J. Słodczyk, W. Hasiński (red.), *Transformation of the social and economic structure of the Silesia region*, Opole University, Opole, s. 179–194.
- RYDZ E., 2001, *Problem bezdomności w Polsce na przykładach miast Pomorza Środkowego*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, XIV „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, cz. 2, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 121–134.
- RYKIEL Z., 1999a, *Przemiany społeczno-przestrzennej struktury Łodzi*, [w:] J. Kaczmarek (red.), *Zróźnicowanie przestrzenne struktur społecznych w dużych miastach*, XI „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, ŁTN, Łódź, s. 75–78.
- RYKIEL Z., 1999b, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej miasta polskiego a świadomość terytorialna jego mieszkańców*, Wyd. Continuo, Warszawa.
- RYKIEL Z., 2000, *Przemiany przestrzeni społecznej polskiego miasta postsocjalistycznego*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, XIII „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, ŁTN, Łódź, s. 31–39.
- RYKIEL Z., 2002, *Przemiany przestrzenne polskiego miasta socjalistycznego*, [w:] J. Słodczyk (red.) *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 285–296.
- SAGAN I., 2001, *Przemiany miasta postsocjalistycznego a polityka miejskiej przedsiębiorczości*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, XIV „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, cz. 2, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 159–166.
- SIERECKA-NOWAKOWSKA B., 2001, *Dziedzictwo przyrodniczo-kulturowe jako podstawa rozwoju przestrzeni publicznej miasta na przykładzie Łodzi*, Biuletyn KPZK PAN, z. 194, s. 45–50.
- SŁODCZYK J., 2001, *Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia*, Uniwersytet Opolski, Opole.
- SULIBORSKI A., 2001, *Funkcje i struktura funkcjonalna miast. Studia empiryczno-teoretyczne*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- SZAFRAŃSKA E., 2002, *Przemiany struktury funkcjonalnej miast województwa łódzkiego*, [w:] J. Słodczyk (red.), *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast*, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 181–192.

- SZYMAŃSKA D., 2000, *The scale of impact exerted by Bydgoszcz and Toruń in the scope of permanent migration and its role in the suburbanization process*, „Polish Population Review”, 17, s. 128–135.
- SZYMAŃSKA D., PAPPELBON J., 2001, *Przestępczość w przestrzeni miejskiej na przykładzie miasta powiatowego Ostróda*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, XIV „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, cz. 2, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 77–94.
- WALKIEWICZ D., 2000, *Przemiany strukturalne funkcji przemysłowych miast województwa łódzkiego w latach 1987–1994*, „Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica”, nr 3, s. 113–129.
- WALKIEWICZ D., 2006, *Przemiany struktury funkcjonalnej miast wojewódzkich w latach 1975–1995*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- WARZYWODA-KRUSZYŃSKA W., GROTOŃSKA-LEDER J., 1996, *Wielkomiejska bieda w okresie transformacji*, Instytut Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- WĘCŁAWOWICZ G., 2001, *Przestrzeń ubóstwa – nowy czy stary wymiar zróżnicowania społeczno-przestrzennego w miastach Polski*, „Przegląd Geograficzny”, t. 73, z. 4, s. 451–475.
- WIŚNIEWSKA W., 2009, *Przebudowa przestrzenna i funkcjonalna Łodzi po 1989 r.*, [w:] S. Liszewski (red.), *Łódź monografia miasta*, ŁTN, Łódź, s. 432–482.
- WOJTOWICZ-JANOWSKA D., 2005, *Muzeum jako przestrzeń publiczna współczesnego miasta*, „Czasopismo Techniczne. Architektura”, R. 102, z. 9-A, s. 353–362.
- WOLANIUK A., 1998, *Funkcja turystyczna ulicy Piotrkowskiej*, „Turyzm”, t. 8 z. 2 s. 75–84.
- WOLANIUK A., 2006, *Przemiany funkcji metropolitalnych Łodzi na przełomie XX i XXI wieku*, [w:] J. Słodczyk, E. Szafranek (red.), *Kierunki przekształceń struktury gospodarczej i społeczno-demograficznej miast*, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Opole, s. 33–46.
- WOLANIUK A., 2010, *Uniwersytety i ich rola w organizacji przestrzeni*, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- ZBOROWSKI A., 2000, *Przemiany przestrzeni miasta postsocjalistycznego, teoria i praktyka*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Miasto postsocjalistyczne – organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, XIII „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, ŁTN, Łódź, s. 61–66.
- ZBOROWSKI A., 2004, *Wybrane aspekty badań poziomu i jakości życia w dużym mieście*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście*, XVII „Konwersatorium Wiedzy o Mieście”, Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 19–30.
- http://info.galerie.art.pl/galerie/m_artyst.html – strona internetowa prezentująca informacje o galeriach sztuki współczesnej w Polsce, przygotowana przez Ośrodek Informacji i Dokumentacji Centrum Sztuki Współczesnej – Zamek Ujazdowski w Warszawie, data dostępu: kwiecień 2011.